

ערכם של קטעי הגניזה לחקר התלמוד והמדרש

מאת צבי מאיר רבינוביץ

לא היה יום טוב לחוקרי תולדות ישראל וספרותו כיום התגלות הגניזה. במלים אלה פתח לוי גינצבורג את הקדמתו ל'גנזי שעכטער'. ידוע עד כמה הרחיבו והעמיקו ממצאי הגניזה הקהירית את מדעי היהדות בכלל ואת חקר מקורות התורה שבעל פה בפרט. די אם נזכיר את ספרו של לוי גינצבורג 'שרידי הירושלמי' שעל ידיו נתאפשרה לנו הכרת הנוסח הקדום של התלמוד הירושלמי, את השרידים של מדרשי ההלכה מזמנם של התנאים, כגון 'ספרי זוטא' ו'מכילתא דר' שמעון בר יוחאי' שהדירו רי"נ אפשטיין ויבל"ח פרופ' ע"צ מלמד, ועוד.

בשני ביקוריי בספריות קיימברידג', אוקספורד ולונדון, מצאתי כמה שרידים קדומים ממדרשי ההלכה והאגדה, התלמוד הירושלמי, ספר המעשים לבני ארץ-ישראל, ועוד, שמהם עמדתי על צורתם הקדומה, סגנונם וחלוקתם המקורית. שרידים אלה נכתבו בכתב הארץ-ישראלי הקדום, המצוי בכתבי-יד עתיקים, הנחשבים לאבות טקסטים של לשון חכמים וארמית גלילית, כגון בראשית רבה כתבי-יד ואטיקן, תורת כהנים כתבי-יד רומי, ועוד. רובם של הקטעים שייכים לשכבה הקדומה של קטעי הגניזה. מתוך זהירות יתרה ייחסתי אותם בספרי 'גנזי מדרש' למאה האחת-עשרה או השתיים-עשרה, אבל ייתכן שהם קדומים במאתיים שנה, ונעתקו מתוך כתבי-יד קדומים יותר, שנכתבו בזמן קרוב לעריכתם האחרונה של ספרות חז"ל.

לפני זמן לא רב נתגלתה כתובת הלכתית, בת עשרים ותשע שורות, בין שרידי בית כנסת שבעמק בית שאן, מסוף תקופת אמוראי ארץ-ישראל, המאה החמישית בערך. הכתובת עוסקת בהלכות שביעית ומעשרות והיא מוסרת ברובה את נוסח התלמוד הירושלמי המקביל להלכות אלו. והנה מתברר שהכתיב של הכתובת תואם את כתבי-היד המעולים של ספרות חז"ל וקטעי הגניזה.¹ הכתיב של קטעי הגניזה הארמיים תואם את הארמית של הכתובות בבתי הכנסת שבגליל מתקופת האמוראים.²

1 עיין: י' זוסמן, 'כתובת הלכתית מעמק בית-שאן', תרכ"ז מג (תשל"ד), עמ' 148, 155, הערה 497.

2 עיין בכתובות הארמיות של בתי הכנסת העתיקים: P. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, II. Rome 1952, pp. 238, 239, 243, etc. על הכתובות שנתגלו בזמן האחרון עיין ב-Bulletins שהופיעו מטעם קרן לואיס רבינוביץ (1949) לוח 3; Bulletin, III; 36, 52, 54, 62, 65, (1960); ב' מזר כתובת על רצפת בית הכנסת בעין גדי, תרכ"ז, מ (תשל"א), עמ' 20-21; ד' בהט, 'בית הכנסת בבית שאן קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 57. [ראה עתה: י' נוה, על פסיפס ואבן, תשל"ח.]

הפליאוגראפיה של כתבי הגניזה עדיין בחיתוליה, אבל מתוך הסתכלות באלפי קטעי גניזה אפשר לקבוע כמה סימנים מובהקים לכתב קדום כגון: (1) קטעי גניזה הכתובים על קלף הם ברובם המכריע קדומים. (2) קטעים כתובים על פלימפססט. (3) צורת האותיות, כגון: רגלי הגימ'ל פשוקות, זיין ונוין בראש משולש, הגג של אות דל'ת מחודד.³ (4) הכתיב הירושלמי המיוחד: חילופי מין (אדם-אדן), יו"ד כפולה בסופי שמות (רשיי-רשאי, ודיי), חוסר אל"ף (מכן-מכאן), סמיכות 'של' לתיבה שלאחריה (=שלישראל), שמות פרטיים לפי הכתיב הירושלמי: יוסה (=יוסי), חלפותה (=חלפתא), ר' שמעון בן לקיש (=ריש לקיש) ועוד; צורת עבר נסתרת בפעלי ל"ה: עלת (=עלתה), סופית ה"א בנוכח עבר: אמרתה (=אמרת). (5) ניקוד ארץ-ישראל כגון עובר (=עובר), קול וחומר (=קל וחומר) ואפילו פסקי טעמים ארץ-ישראליים. (6) מונחים קדומים וחלוקת פרקים שונה מבדפוסים. (7) הארמית הגלילית המקורית שנשתבשה בדפוסים כגון שובעה (=שבעה), פים (=פום), דלמה – לפני סיפור ועוד.⁴

ערכם של קטעי הגניזה אינו בסגנונם ובלשונם בלבד, כי אם גם בתוכנם המקורי, הנקי מהשיבושים שנגרמו על-ידי המעתיקים והמדפיסים: במשך הדורות, ואלה הם: א. טעויות סופרים ומגיהים. ב. הערות שוליים שנכנסו לתוך הטקסט. ג. החלפת מלים נדירות בשכיחות. ד. השמטות בגלל הדומות (הומוטולטיון). ה. השמטת מלים יווניות וארמיות בלתי מובנות בדורות האחרונים. רוב השיבושים מן הסוגים הנזכרים חסרים בקטעי הגניזה והם קרובים לנוסח המקורי של מדרשי חז"ל.

הנה דוגמאות אחדות של השיבושים בדפוסים שאינם נמצאים בקטעי הגניזה:

א. טעויות סופרים ומגיהים.

על טעויות כאלה כבר הזהירו הגאונים רב נטרונאי,⁵ רב האי⁶ ורב נסים.⁷ ככה, למשל, באיכה רבה פתיחה כד: אמר ריש לקיש⁸ בשלשה מקומות בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן. ואלו הן: בדור המבול, ובים ובחורבן בית המקדש. בדור המבול מה כתיב (בראשית ו:ג) ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם; בים כתיב

3 עיין: נ' אלוני, 'קטע משנה עם ניקוד ארץ-ישראלי', ספר היובל לחנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 32.

4 עיין: י' קוטשר, 'מחקרים בארמית גלילית', תרביץ, כא (תשכ"א), עמ' 56.

5 עיין: תשובות הגאונים 'שערי צדק', ירושלים תשכ"ז, עמ' קעא, סימן ב.

6 תשובות הגאונים, הרכבי, ברלין תרמ"ז, סימן שפד.

7 תשובות גאונים קדמונים, מהדורת קאסעל, תל אביב תש"ד, סימן עח; הרמב"ן, בחידושי לכתובות פ"ת, רואה יתרון בתלמוד הירושלמי 'שלא עבר עליו קולמוס של מגיהי ספרים'.

8 בקטע מהגניזה: ר' שמעון בן אלעזר, וכן הנוסח בילקוט שמעוני ישעיה, רמז תכא.

(שמ' יד: כ) ולא קרב זה אל זה כל הלילה וכו'. המפרשים מתחבטים איך יוצא מהפסוקים הנוכרים שמלאכי השרת ביקשו לומר שירה. כבר המגיה ר' מאיר בנבנישתי כותב בספרו 'אות אמת': 'צריך עיון איך לייף?'¹⁰ אולם נוסח הקטע מהגניזה (TSC 1, fol. 58) מאיר עיניים: 'בדור המבול: ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם – לא ירון רוחי באדם לעולם, במצרים מנין: ולא קרב זה אל זה כל הלילה – ולא קרא זה אל זה כל הלילה'. הדרשן דורש כאן חילופי דל"ת-ר"ש לא ידון – לא ירון (לא ישיר) ולא קרב זה אל זה – ולא קרא זה אל זה לפי יש'ו: וג המדבר במלאכים ורוצה לומר שהמלאכים לא קרבו – לא קראו, לא אמרו שירה ודורש 'קרב' במובן 'קרובה' – שירה, פיוט.

באיכ"ר. א: טז (דפוס וילנא, סימן מה) (ובתוס' כתובות ה: ט, מהדורת ליברמן, עמ' 74):¹¹ 'מעשה במרים בתו של נקדימון שפסקו לה חכמים חמש מאות דינרי זהב לקופת בסמים בכל יום, אף היא עמדה וקיללה אותם ואמרה להם כך תהו פוסקין לבנותיכם'. מובן שיש כאן גוזמא, ואמנם בתוספתא כתביד ערפורט חסרות המלים 'בכל יום', אבל בקטע מהגניזה לאיכ"ר (אוסף אנטונין מלינגרד מס' 492 – מצילומי המכון לתצלומי כתביד עבריים בירושלים) מובא: בכל שנה.

ב. הערות בשוליים שנכנסו לתוך הטקסט.

כבר רב האי גאון מתאונן על שיבושי טקסט אלה. וכך הוא כותב: 'הא דאיתמר (ב"ק נג ע"ב) אמ' רבא כת' שור ושור פסולי המוקדשין... ואנו לא גרסינן בשמועה זו "אמר רבא" כאשר כתבתם ... אלא שנמצא בנוסחי הגמרא דבי רב ישי שכתוב בהן "אמר רבא" ... וכן ניראו לנו הדברים: כי אדם כתב את התלמוד בלשון שלנו איתמר שור ושור פסולי המוקדשין שנגחו כשאין בה "אמר רבא", וכשמצא נוסחא דכתיב בה "אמר רבא" ... תלה על ראש השמועה "אמר רבא כתיב", כלומר: מצאתי שכתוב "אמר רבא", ובא הנוסח ומצא שם תלוי כך וחשבו כשאר דברי התלמוד ... והרבה מצוי כן שתולין בקצה הנוסח או בין טורין ... ובא הנוסח וחושבו עיקר וכותבו כולו כאחד ומטעה הוא.'¹²

והנה דוגמאות של שיבושי טקסט מסוג זה. בשהש"ר א: ב (דפוס וילנא, סימן ד): 'ר' יהודה אומר בשעה ששמעו ישראל אנכי ה' אלהיך נתקע תלמוד תורה בלבם והיו למדין ולא משכחין (בקטע מהגניזה: שכיחין). באו אצל משה ואמרו: משה רבינו תעשה את פרוזביון שליח בינותינו שנאמר דבר אתה עמנו ונשמעה'. בקטע מהגניזה (TS F 17, fol. 57) הנוסח: 'באו אצל משה אמרו לו רבי משה העשה את פרוזביון

9 גם בדפוס פיזרו רע"ט באיכה רבה, מהדורת בובר, וילנא תרנ"ט, עמ' 24, איתו נוסח משובש.

10 דפוס צילום, ירושלים תש"ל (שאלוניקי שכ"ה), דף קג ע"ב.

11 העניין הובא גם בירוש' כתובות פ"ה ה"ג, ל ע"ב על 'מרים בתו של שמעון בן גוריון'.

12 תשובות הגאונים, הרכבי, סימן רעב.

בינותינו'. המלה שליח נכתבה כפי הנראה בשולי הגליון והמעתיק ברצונו להסביר את המלה היוונית *πρεσβυτης* – שליח העדה, בא כוח העם, לעברית, הכניס את המלה 'שליח' לתוך הטקסט. בדפוס ראשון (פיזורו רע"ט) מובא: ש ל י ט, בדפוסים המאוחרים נהפך ה'שליט' ל'שליח'.

ועוד שיבוש בקטע זה. בכתב־יד מהגניזה כתוב: 'רבי משה' ולא 'משה רבינו' וכבר הוכיח י' קוטשר ז"ל במאמרו 'קטעי גניזה למכילתא דר' ישמעאל' שבפנייה 'רבי משה' השתמשו כשפנה תלמיד לרבו פנים אל פנים, ואילו בשיחה שבין התלמידים עשויים היו להשתמש ב'רבינו משה'. התואר 'משה רבנו' התחיל להופיע בתקופת הגאונים ונשתרש בספרות המאוחרת בהשפעת ספר הזוהר. בכתבי הגניזה מובא תמיד 'רבנו משה' ואילו בפנייה ישירה 'רבי משה'.¹³

הסיפור הידוע על קמצא ובר קמצא בנוסח ארץ־ישראלי באיכ"ר (תחילת פ"ד) ובכבלי גיטין נו ע"א. הנוסח הארץ־ישראלי בקטע מהגניזה שונה גם מהנוסח הכבלי וגם מהנוסח של איכ"ר הנדפס ושל מהדורת בובר. המעתיקים הכניסו את השינויים מהתלמוד הכבלי לתוך הטקסט של איכ"ר.¹⁴

ג. החלפת מלים נדירות בשכיחות.

במדרש שמואל (לא: ד) (מהדורת בובר, וילנא תרפ"ה, עמ' 94): 'זיבוא גד אל דוד ביום ההוא (אחרי מכת הדבר) ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח וגו' (שמ"ב כד: יח) – למה היה דוד דומה באותה שעה: לאחד שהיה מכה את בנו, ולא היה יודע בשל מה הוא מכה. באחרונה אמר לו דע על דך ר פלוני הכית'ך, כך כל אותן האוכלוסין שנפלו לא נפלו אלא על ידי שלא תבעו מבנין בית המקדש וכו'. בקטע מהגניזה (TS C 2. fol. 199) כתוב: 'אמר לו דע על מקמת פלונית [הכית'ך]'. (הדרשה היא על המלה 'הקם'). המלה 'מקמת' מובנה בארמית גלילית: עניין, עסק, דבר ערך. וכך גם הנוסח בילקוט שמעוני רמז קסה 'על מקמתא פלוני'. המלה הובאה בכמה מקומות: בב"ר עג: ה, עמ' 849; ויק"ר ה: ת, עמ' קכד ובכמה מקומות בירושלמי, עיין ערוך השלם ערך 'מקמתא'. המעתיק לא הבין את המלה 'מקמתא' ותרגם אותה ל'דבר'.

בירוש' שבת פ"א ה"ב, ד ע"א על המשנה: 'בית שמאי אומרים אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום ובית הלל מתירין. מי מודיע? (אם נצודו מבעוד יום)... א"ר יוסי בי ר' בון בפורשת בחורשין, (כשהמצודה פרושה בחורשה במקום שחיות מצויות ובוודאי ניצודו מבעוד יום)... רבי חייא בשם רבי את קין להל'.¹⁵ בעל 'פני משה' ו'קרבן העדה' מפרשים את המלה 'להל' – להלכה, שרבי

13 י' קוטשר, לשוננו, לב (תשכ"ח), עמ' 105. השווה: ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 276. ועיין: צ"מ רבינוביץ, גנוי מדרש, תל אביב תשל"ז, עמ' 110, הערה 4.

14 עיין בספרי 'גנוי מדרש', עמ' 145.

15 גם ב'שרידי הירושלמי' לר"ל גינצבורג (ניו יורק תרס"ט, עמ' 68): את קין להל'.

חייא התקין להלכה שמוטר לאכלם למחר (קרבן העדה) כפי שמוכח בירוש' ביצה פ"ג ה"א, סב ע"א. ר"ש ליברמן מציע לגרוס 'אתקין לה' (=להון), כלומר רב עשה להם תקנה, טלטל בשבילם ונתן להם מזונות, אף-על-פי שלא היה ידוע בוודאי שניצודו מבעוד יום, ופסק שגם בספק הכן מותר לתת להם מזונות, לפי ירוש' שבת פי"ג; שם הירושלמי קורא לטלטול בשביל מוקצה 'עושין תקנה' (הירושלמי כפשוטו לשבת פ"א ה"ז, עמ' 54). ר"נ אפשטיין ב'דקדוקי הירושלמי' מסתמך על ירושלמי כתביד לידן הגורס, אתקין להל', ולפי גרסת כתביד מהגניזה (ב'שרידי הירושלמי') המאמר נמסר בשם ר' זעורה (ולא ר' חייא כנוסח הדפוס) בשם רב, ובירושלמי ביצה שם: ר' זעורה בשם רב סברין מימר מותרין למחר'. המלה 'להל' מובנה בארמית להלן,¹⁶ והוא מלשונות סופרים הרומזת לירושלמי בביצה. המעתיקים לא הבינו את משמעותה ושמו פסיק למעלה מן המל"ד ופירשוה כ'הלכה'. והנה בקטעים מהגניזה מצאתי אמנם את המלה 'להל' במוכח להלן.¹⁷

באיכ"ר א: יז (במדרש רבה דפוס וילנא סימן נב באמצע): 'אספסיאנוס קיסר הושיב שומרים רחוק מפומעים (במהדורת בובר: משמרות) י"ח מיל והיו שואלים לעולי רגלים ואומרים להם: למי אתם? – והיו אומרים להם: אספסיאני, טרכיני אדרייני'. (זאת אומרת שהם נאמנים לקיסרי רומא). בקטע מהגניזה (אוסף אנטונין, סימונו 492): 'אספסיאנוס הושיב משוכים רחוק מאימאוס שמונה עשר מיל והיו משאלין לעולה רגלים' וכו'. המלה 'משוכים' נדירה מאד והעיר עליה ר"ש ליברמן במהדורת דברים רבה, עמ' 20 וב'יוונית ויוונית בארץ ישראל', עמ' 31, מובנה: אסורים או תפוסים בידי השלטונות. נראה ש'משוכים' אלה הם המושכים בערלה בימי מרד בר כוכבא שעליהם נאמר בתוספתא: 'משוך לא ימול מפני שהוא מסוכן. אמרו לו: הרבה מלו בימי בן כוזבא והיו לו בנים ולא מתו.¹⁸ בגזירות השמד היו יהודים שמשכו בערלתם כדי להסתיר את יהדותם. הם היו המקורבים לרומאים ולהם מסרו את בדיקת היהודים שעלו לרגל שלא יצטרפו למורדים. יוסף בן מתתיהו מספר שאספסיאנוס 'פנה אל לוד ואל יבנה אשר כרתו אתו ברית שלום, והושיב בהן את היהודים אשר נכנעו לפניו ומצאו חן בעיניו, ומשם עלה על אמאוס וכבש שם את מעברות ההרים בדרך ירושלים, ושם במקום ההוא את מחנהו.¹⁹ ובכן שם המקום הוא אימאוס – כנוסח קטע הגניזה ולא פומעים (במהדורת בובר פאמיס – בניאס שבצפון). המאמר באיכ"ר יש לו יסוד היסטורי. המעתיקים לא הבינו את המלה 'משוכים' וכתבו במקומה 'שומרים' ובמקום 'אימאוס' – 'פומעים'.

- 16 השווה ירוש' ר"ה פ"ב ה"ו, נח ע"ב: 'ואעלוניה מן ההוא תרעא דלהל': עיין: וי"ר ל: ז, עמ' תשה; ערוך השלם ערך הל, הלא.
 17 עיין בספרי 'גנוזי מדרש', עמ' 104.
 18 שבת טו: ט, מהדורת ליברמן, עמ' 71.
 19 מלחמות היהודים ספר ד, ת, א; גנוזי מדרש, עמ' 133.

ד. השמטות בגלל הדומות (ομοιοτελευτον).

אין מספר להשמטות אלה וכל מי שמצוי בקריאת כתב־יד יודע עד כמה מרובות השגיאות מסוג זה. אסתפק בדוגמה אחת:

במדרש 'פנים אחרים' (מהדורת בובר וילנא תרמ"ז, עמ' 50): 'להינתן דת בכל מדינה ומדינה', א"ר לוי ... משל לאדם שהיה מפרש לים הגדול, עבר עליו סער גדול ובקש לטבעו בים, אמר אי קם ליה הדין נחשולא, אנא מקריב לי חד עגל, כיון דקם ליה נחשולא אמר לא אמרית כלום. בקטע מהגניזה של 'מדרש אבא גוריון' (TS C 1, fol. 48) מסופר אותו משל בצורה אחרת: 'א"ר לוי אומות העולם נבואתן סתומה ואין יודעין אם להרוג או ליהרג... משל לאדם שהיה מפרש בים הגדול עמד עליו סער גדול לטבעו בים, א' (=אמר) אם קם ליה הדין נחשולה אנא קריב (=אקריב) חד עגל. כיון דקם נחשולה (אחרי שנחה הסערה) א' (=אמר): לא אמרית אלא חד עילגול (=עגל קטנטן), כיון דמטא למינה (=כיון שהגיע לנמל) א': לא אמרית אלא חד עילגול (=ככר לחם), כיון דנחת ונח (כשירד לחוף והסערה שככה) א': לא אמרית ולא כלום. כך היא נבואתן של אומות העולם להיות עתידין ליום הזה ואינן יודעין אם להרוג אם ליהרג. במדרש הנדפס חסרה ההדרגה שבמשל: האדם הנודר בשעת צרה להקריב עגל, מתחרט מפעם לפעם ומשנה נדרו ולשונו מעגל לעילגול ואחר כך לעיגול ולבסוף אמר 'לא כלום'. יש כאן גם ההדרגה באותה מלה עגל – עילגול – עיגול. המלה 'עילגול' לא מצאתי במילונים. המצטיקים השחיתו את העוקץ שבמשל בגלל ההשמטה.

ה. השמטת מלים יווניות וארמיות בלתי מובנות.

בירוש' ביצה ספ"ה, סג ע"ב: 'גמלייל זוגא (כך שמו) אוקריה חד סרקיי (saracenus, ערבי אחד כיבדו) כמהין (=פטריות), ולא ידוע היה אם נלקטו ביום טוב ואסור לבשלם משום שהובאו מחוץ לתחום), אתא שאל לר' מנא אמר לו: קבלין בגו מגיריין דידך ואוכלין בארבע אמות.' בעל 'קרבן העדה' פירש: 'קבל אותם ממנו בתוך בית מגורך, ואכול אותן בתוך ארבע אמות.' ב'פני משה' פירש: 'קבל אותם מחמת שהוא שכן שלך.' פירושו לפי הארמית: מג'ירָא – שכנים. בפירוש ר' אלעזר אזכרי לביצה (מהדורת י' פרנצוס, ניו יורק תשכ"ז, עמ' 242), פירש שיקבלם בתוך טליתו ויאכלם דרך שינוי. אולם בערוך השלם פירש לפי היוונית μαγειρειον – מטבח ורוצה לומר ש'שים הכמהים בתנור שבמטבח ויאכלם. בקטע מהגניזה המכיל מדרש קדום לאסתר רבה מובאת המלה 'מגיריון' כמובן תנור בישול.²⁰

במדרש איכ"ר בסיפור הידוע על קמצא ובר קמצא אומר בר קמצא לקמצא 'אל תביישני ואנא יהיב דמי כל הדין סעודתא.' בקטע מהגניזה לאיכ"ר (TS C 1, fol. 69): 'אמר ליה [אנא יהיב] דמי כל הדין אריצטון ולא תפקין בו סרן. אמר ליה: לית

20 עיין בספרי 'גנוי מדרש', עמ' 159.

אפשר דל]א נפקת מן הכה[אמר ליה אנא יהב ב די פלה ולא תפקין בבוסרין. כאן השמיטו המעתיקים שתי מלים יווניות ומלה אחת ארמית שלא ידעו מובנן. אריצטון = אריסטון [αριστον] בחילופי צד'י-סמ'ך: סעודה ביוונית, ב די פלה = כפליים [διπλουν] בבוסרין = בבזיון; עיין: ירוש' ברכות פ"ב ה"ח, ה ע"ג: 'בר נש דאימיה מבסרא (=מבזה) ליה ואיתתיה דאבוהי מוקרא (=מכבדת) ליה'.²¹

מלבד המלים שנשמטו חסרה בדפוסים ההדרגה האופיינית למדרש. תחילה בר קמצא מבקש שלא יביישנו, אחר כך מציע לשלם דמי הסעודה ולבסוף דמי הסעודה בכפליים. אלה דוגמאות מעטות מלבד מהעושר הרב לחקר ספרות התלמוד והמדרש, תולדות ישראל והלשון העברית והארמית שבקטעי הגניזה.

21 עיין: ערוך השלם ערך 'בסר'. המלה נמצאת גם באיגרות בר כוכבא: 'ולא תבסרון למחד' (ידין, ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, כה [תשכ"א], עמ' 55) במובן הקלת ראש, התרשלות; עיין: קוטשר, 'לשונן של האיגרות העבריות והארמיות של בר כוכבא ובני דורו', לשוננו, כו (תשכ"ב), עמ' 119, 121. גם באיגרת אחרת 'מן הפרנסין של בית משכו' מובא: 'שלא תהי אמור מן בשרון (בחילופי שי"ן-סמ'ך) לא עלתי אצלך', שלא תהיה אמר משום בזיון לא עליתי אצלך: *Les grottes de Murabba'ât*, II, Oxford 1961, p. 156.